

Ölü Deniz Yazmalarının Modern Kitab-ı Mukaddes Tercümelerine Etkileri

The Effects of Dead Sea Scrolls to the Modern Bible Translations

Doç. Dr.

Halil Temiztürk

Tekirdağ Namık Kemal Ü.
İlahiyat Fakültesi
Türkiye

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş : 04.02.2025

Kabul : 21.05.2025

Yayın : 30.06.2025

Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.

Abstract

The Dead Sea Scrolls were incidentally discovered by Muhammad ed-Dhib and his cousins near the Dead Sea in 1947. Unearthed from eleven caves, the manuscripts were written by the Qumran community in various languages, predominantly Hebrew, Aramaic, and Greek. Covering nearly every part of the Tanakh, the scrolls include both canonical writings and apocryphal works. The manuscripts have been dated between the 2nd century BCE and the 1st century CE. They have opened new avenues of research into the textual history and canonization process of the Tanakh. Consequently, similarities and differences among four major textual traditions -the Masoretic Text, the Septuagint, the Samaritan Pentateuch, and the Dead Sea Scrolls- have created new research trajectories in the study of religious history. One of the central concerns of this article is the extent to which the Dead Sea Scrolls, which at times diverge from the Tanakh, have influenced modern Bible translations. The textual diversity and authenticity of the scrolls have exerted a direct impact on modern translation practices. This influence is examined within the historical context of the modern English Bible translations. Major versions -such as the New American Bible, New International Version, New Revised Standard Version, New Living Translation, and Contemporary English Version- have incorporated data from the Scrolls either in footnotes or directly within the translated text. In order to demonstrate this influence with concrete evidence, three textual examples have been selected: Exodus 1:1-5, 1 Samuel 1:24, and 1 Samuel 11:1. These passages have been analyzed to identify textual variations among the Masoretic Text, the Septuagint, and the Dead Sea Scrolls. For instance, in Exodus 1:5, the number of Jacob's descendants is stated as seventy in the Masoretic Text, whereas the Scrolls and the Septuagint record the number as seventy-five. In 1 Samuel 1:24, the phrase "three bulls" in the Masoretic tradition is rendered as "a three-year-old bull" in both the scrolls and the Septuagint. In 1 Samuel 11:1, historical background information that is omitted in the Masoretic account appears in both the scrolls and in the writings of Josephus. The historical-comparative method adopted in this study not only highlights textual variations but also explores their origins and how they are reflected in modern translations. The Dead Sea Scrolls are emphasized as a primary source for the discipline of Biblical Criticism. Furthermore, it addresses how different versions of the Tanakh circulated among Jewish communities and highlights to the role of this textual diversity in shaping the sacred textual tradition. Given the limited scope of existing research on the influence of the Dead Sea Scrolls on Bible translation practices, this study aims to contribute to the fields of Biblical Criticism, modern translation studies, and broader scholarship on the Jewish and Christian scriptural traditions.

Keywords: History of Religions, Judaism, Dead Sea Scrolls, Biblical Criticism, Bible Translations.

Giriş

1947 yılının bahar aylarında Ölü Deniz'in (Lut Gölü) batı kıyısındaki Eriha sınırları içerisindeki sarp kayalıklar, uçurumlar ve mağaralardan oluşan bölgede keşfedilen yazmalar, dinler tarihi çalışmaları için önemli pencereler açmıştır. Bu keşif, MS. 70'teki Roma müdahalesine kadar bölgede yaşam sürdüğü düşünülen Kumran cemaatine ait¹ Tanah metinlerinden örnekler ortaya çıkarmıştır. Yazmaları inceleyen Kudüs'teki Amerikan Doğu Araştırmaları Merkezi'ndeki William Bronlee, John Trever, Millar Burrows ve William Foxwell Albright gibi araştırmacı ve arkeologlar paleografya testlerinden sonra yazmaların MÖ. 1. yüzyıldan daha eski olduğunu kanıtlayınca, New York Times ve Wall Street gibi gazetelerin haberleri sayesinde bu keşif tüm dünyada duyulmaya başlanmıştır.² Ancak bu heyecan bir süre sonra yerini endişe ve tartışmalara bırakmıştır. Çünkü bölgenin kazılması, yazmaların deşifre edilmesi ve yayımlanma süreçlerinde çeşitli tartışma ve anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Nitekim bölge, bedeviler ve askerî ekiplerce talan edilmeye başlanmış, öte yandan yazmaların İsrail, Ürdün ve İngiltere gibi devletler tarafından sahiplenilme çabaları ve akademik kazı ekibindeki Yahudi ve Hristiyan araştırmacılar arasındaki tartışmalar, yazmaların bir bütün halinde yayımlanma sürecini 1991 yılına kadar geciktirmiştir.³ Bu tartışma ve gecikmelere rağmen karbon testleri ve metin analizleri gibi tarihlendirme çalışmaları sonucunda yazmaların MÖ. 2. yüzyıl ile MS. 1. yüzyıl arasındaki döneme ait olduğu ortaya çıkmıştır.

Bu tarihlendirme ile yazmalar hakkındaki ilk soru cevaplanmış, sıradaki soru ise bu metinlerin Masoretik metin adı verilen otantik Tanah nüshaları ile ne oranda benzediği veya ondan farklılaştığına yönelik olmuştur. Çünkü bu sorunun cevabı Tanah'a ait daha eski bir otantik kaynak olması ihtimalini veya Septuagint ve Sâmiri nüshası gibi farklı bir versiyonun Yahudi cemaatleri arasında dolaşımda olup olmadığını ortaya çıkaracaktı. Ester ve Nehemya kitabı haricinde⁴ tüm Tanah pasajlarına ait iki yüzün üzerinde kanonik metnin yanı sıra yazmalarda

* Bu makale 1059B192300296 numaralı TÜBİTAK 2219 Doktora Sonrası araştırma kapsamında Amerika Birleşik Devletleri Houston Rice Üniversitesi'ndeki çalışmalar neticesinde yayımlanmıştır.

¹ Yazmaların Esseniler başta olmak üzere çeşitli Yahudi topluluklarına ait olabileceğine ilişkin farklı teoriler ileri sürülmüş ancak bunlar tam olarak kanıtlanamamıştır. Bu yüzden yazmaların sahipleri için Kumran cemaati ifadesi kullanılmıştır. Tartışmalar için bk. Halil Temiztürk, *Ölü Deniz El Yazmaları* (Ankara: Eskiyei Yayınları, 2022), 92-116.

² Casey Deryl Elledge, *The Bible and the Dead Sea Scrolls* (Atalanta: Society of Biblical Literature, 2005), 3.(sıralı kaynaklarda noktalı virgüllerden önceki noktaları silmelisiniz); New York Times'in 25 Nisan 1948 tarihli haberinde Filistin'de aralarında Yeşaya ve Daniel kitabının da bulunduğu on parşömenin bedeviler tarafından bulunduğu aktarılmaktadır. Bk. "10 Ancient Scrolls Found in Palestine", *New York Times*, 25 Nisan 1948.(web adresi eklenmeli); 1 Haziran 1954 tarihli Wall Street'te ise MÖ. 2 yüzyıla ait dört yazmanın bulunduğu haberi yapılmıştır. Bk. "The Four Dead Sea Scrolls", *The Wall Street Journal*, erişim: 01 Haziran 1954.(web adresi eklenmeli)

³ Her ne kadar yazmaların tamamı 1991 yılında hem matbu olarak yayınlanıp hem de dijital ortama aktarılmış olsa da keşiften sonraki süreçte bazı akademik yayınlar yapılmaya başlanmıştır. Bunlar arasında en önemli akademik yayının 1955 yılından başlayarak yayınlanan ve toplamda kırk cilde ulaşmış *Discoveries in the Judean Desert* (DJD) olarak bilinen Oxford Üniversitesi'ne ait akademik dergidir. Bk. *Discoveries in the Judean Desert* (Oxford: Oxford University Press, 2002).; "Discoveries in the Judean Desert", *Oxford University Press*, erişim: 26 Mart 1998. Ayrıca yazmaların sahiplerine yönelik teorileri içeren erken dönem araştırmalardan biri Eliazer Sukenik'e aittir. E. L. Sukenik, *The Dead Sea Scrolls of the Hebrew University* (Tel Aviv: The Magnes Press, 1955).

⁴ Tanah kanonu göz önüne aslında "Ester kitabı haricinde" ifadesi doğrudur. Çünkü Tanah'da Ezra ve Nehemya tek kitaptır, dolayısıyla yazmalarda Ezra'ya ait örnek (4QEzra) yer aldığı için yazmalarda "Ezra/Nehemya" bu listeye

Tobit, Ben Sirah ve Yeremya'nın Mektubu gibi apokrif metinlere ait örnekler de bulunmaktadır.⁵ Bu metinlerin Tanah metni ile yüzde kırk veya elli beş oranında benzerlikler içerdiği tespit edilmiştir.⁶ Böylece yukarıda ifade edilen Tanah ile ilgili iki soru da cevaplanmıştır. Yani yazmalar hem mevcut Masoretik metinden daha otantik bir nüshayı teşkil etmekte hem de Tanah metnine göre kısmî farklılıklar içermekteydi. Ortaya çıkan bu iki veri Tanah metninin tarihi ve kanonizasyon süreci ile ilgili yeni çalışmalara kapı aralamıştır. Çünkü Tanah'ın Yunanca çevirisi Septuagint (Yetmişler Tercümesi) MÖ. 2. yüzyıla ait iken, İbranice nüsha MS. 9. yüzyıla ait Codex Aleppo ve 10. yüzyıla ait Codex Leningrad nüshaları idi.⁷ Yazmaların keşfiyle beraber Tanah metinlerinin tamamına yakın kısmına ait tarihlendirme yaklaşık on asır geriye gitmiştir. Bu bilgiler ışığında Masoretik metin, Septuagint, Sâmiri Tevrat'ı ve Ölü Deniz yazmaları gibi dört farklı nüshaya ait Tanah metinleri arasında ortaya çıkan benzerlik ve farklılıklar dinler tarihi çalışmaları için yeni alanlar açmıştır.

Bu çalışma alanlarından biri de elinizdeki makalede ele alındığı gibi Tanah'tan farklı içeriklere sahip yazmaların modern Kitab-ı Mukaddes tercümelerine ne ölçüde yansıdığı üzerinedir. Bu doğrultuda makalenin Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisi⁸ (Biblical Archeology) ve Kitab-ı Mukaddes Eleştirisi⁹ (Biblical Criticism) gibi çalışma alanlarına katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Özellikle metinler arası karşılaştırmaların yapıldığı, yazıcı (peşerim) metotlarının ele alındığı veya metinlerdeki sözcük dizimleriyle ilgilenen Kitab-ı Mukaddes Eleştirisi disiplini için yazmalar önemli bilgiler sunmaktadır. Ayrıca yazmalar, Tanah'ın farklı metin versiyonlarıyla karşılaştırılmasına olanak verdiği için, 18. yüzyıldan sonra gelişen bu disiplinin bir parçası olan metin hipotezi veya üst eleştiri olarak adlandırılan çalışmalar için bir kaynak teşkil etmektedir.¹⁰

Bu doğrultuda yazmaların keşfi sonrasında yapılan Kitab-ı Mukaddes tercümelerinde bazı güncellemeler yapıldığı dikkat çekmektedir. Özellikle New International Version, New Revision Standart Version veya Contemporary English Version gibi bazı modern tercümelerde¹¹

dahil edilmiştir. Ancak Kitab-ı Mukaddes baz alındığında Ezra ve Nehemya ayrı kitaplar olduğundan Nehemya kitabı da Ester kitabı gibi örnek taşımayan listesine eklenmektedir. Diğer Tanah bölümlerine ait sayısal veriler için bk. Temiztürk, *Ölü Deniz El Yazmaları*, 127.

⁵ Emanuel Tov, "Scripture", *Encyclopedia of the Dead Sea Scrolls*, ed. Lawrence H. Schiffman & James Vander Kam (Oxford: Oxford University Press, 2000), 2: 832.; Timothy H. Lim, *The Dead Sea Scrolls: A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2005), 51.

⁶ Temiztürk, *Ölü Deniz El Yazmaları*, 126.

⁷ Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2001), 24.; Salime Leyla Gürkan, *Anahatlarıyla Yahudilik* (İstanbul: İsam Yayınları, 2018), 51.; Yasin Meral, *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik* (İstanbul: MiletNihal Yayınları, 2021), 142-143.; Fuat Aydın, *Yahudilik-Tarih İbadet İnanç Kültür-* (İstanbul: Mahya Yayınları, 2023), 32-35.

⁸ Bilal Toprak, *Din Arkeolojisi ve Göbekli Tepe* (İstanbul: MiletNihal, 2022).

⁹ Merve Yetim, *Kutsal Kitap Eleştirisi* (Ankara: Eskiyeeni Yayınları, 2020).; Mustafa Furkan Dinleyici, *Modern Dönem Kutsal Kitap Eleştirisinin Öncüsü Baruch Spinoza ve Eski Ahit Eleştirisi* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2020).; Muhammed Ali Bağır, "Kutsal Kitap Eleştirisi: Eski Ahit Örneği ve Modern Dönem Öncüleri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2014): 279-310.

¹⁰ Richard Elliott Friedman, *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?*, çev. Muhammet Tarakçı (İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2005), 82.

¹¹ Kitab-ı Mukaddes tercümelerinde yazmaların kullanıldığını tespit ettiğimiz şu versiyonlar taranmıştır: New American Bible/ 4. Edisyon (1995), New International Version (1984/2011), New Revised Standard Version (1989), New Living Translation (1996), Contemporary English Version (1995).

yazmaların Masoretik metne sağladığı katkılar ya dipnotlarda gösterilmiş ya da doğrudan metne eklenmiştir. Yazmaların Masoretik metinden farklılaştığı yüzlerce pasaj bulunmaktadır ancak makalenin sınırlarını gözeterek konu hakkında üç örneklem (Çıkış 1:1-5, 1. Samuel 1:24, 1. Samuel 11:1) seçilmiştir. Çalışmada Masoretik metin ve yazmalar arasında tarihsel-mukayeseli bir yöntem izlenmiş, seçilen üç örnek üzerinden hem tarihsel arka plan incelenmiş hem de farklı tercüme arasında mukayeseler yapılarak bu bilgilerin Tanah metinlerine yansımaları tartışılmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın, Kitab-ı Mukaddes Eleştirisi, Kitab-ı Mukaddes'i tercüme faaliyetleri ile Yahudi ve Hristiyan kutsal metin geleneği üzerine yapılan çalışmalara ışık tutması hedeflenmektedir. Yazmaların Kitab-ı Mukaddes tercümelerine etkilerine yönelik doğrudan bir akademik çalışma bulunmadığından makalenin dinler tarihi alanına katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Makalede öncelikle yazmaların kısaca keşif süreci ve dinler tarihi araştırmalarına etkileri ele alınmış, ardından modern Kitab-ı Mukaddes tercümelerine yansımalarına ilişkin örnekler tartışılmıştır.

1. Yazmaların Keşif Süreci ve Dinler Tarihi Çalışmalarına Katkısı

1947 yılının bahar aylarında Lut Gölü olarak da bilinen Ölü Deniz civarında kaybettiği koyunlarını arayan Muhammed ed-Dihb, tarihin en önemli keşiflerinden birini yapmak üzereydi. Koyunlarına kavuşma umuduyla bulduğu mağaraya taş atan ancak korktuğu için oraya inemeyen Muhammed, ertesi gün yanında kuzenleri Cuma Muhammed ve Halil Musa ile mağaraya tekrar dönmüş ve en az sekiz çömlekle karşılaşmıştır.¹² Çömleklerin içerisinde kısmen tahrip olmuş bazı deri parçaları ve parşömenler bulan Muhammed ve kuzenleri, bu ilk keşifte dört yazmaya ulaşmışlardır. Ancak mağaradan kamplarına döndükleri sırada bir yazma, rüzgârda parçalanmış, kalan üç yazma bir süre antikacı Kando lakaplı Halil İskender'de kalmış, ardından Kudüs İbrani Üniversitesi profesörü Eleazar Sukenik'e satılmıştır.¹³ Daha sonraki süreçte parşömenlerden haberdar olunmasıyla bölgede çok sayıda kazı başlamış ve toplamda on bir mağara keşfedilmiştir. Bu kazıları düzenleyenler arasında o dönem Filistin bölgesini elinden bulunduran İngiliz askerî birlikleri, Yahudi ve Hristiyan araştırmacılar, arkeologlar ve hazine peşinde olan defineciler bulunmaktadır.¹⁴

Yapılan ilk kazılarda "1QIsaa" kodlu¹⁵ Yeşeya Yazması, "1QpHab" kodlu Habakkuk Yorumu ve "1QS" veya "1Q28" kodlu Cemaat Kuralı, "1QHa" kodlu Şükran İlahileri, "1QM" ve "1Q33" kodlu Savaş Kuralı, Aramice yazılan "1QapGen ar" ve "1Q20" kodlu Genesis Apokrifonu ve "1QIsab" ve "1Q8" kodlu Yeşeya versiyonu gibi bazı Tanah metinlerini de içeren birçok farklı

¹² John C. Trever, *The Dead Sea Scrolls: A Personal Account* (Michigan: Eerdmans Publishing, 1977), 190-193.

¹³ Hans Debel, "Discoveries", *T&T Clark Companion to the Dead Sea Scrolls*, ed. George J. Brooke & Charlotte Hempel (New York: T&T Clark, 2019), 8.

¹⁴ Keşiflerle ilgili tarihsel süreç için bk. Temiztürk, *Ölü Deniz El Yazmaları*, 22-35.

¹⁵ El yazmalarının kodları bulundukları mağara, bölge ve içerdiği bilgiye göre yapılmaktadır. Örneğin birinci mağarada bulunan yazmalar, Roma rakamı ile 'I' simgesiyle ifade edilmektedir. Devamında yer alan ifadedeki Q harfi yazmaların Kumran (Qumran) bölgesinde yer aldığını gösterirken en son kısımda yer alan harf ya da harfler ise yazmanın İbranice ya da Latince kısaltmasını simgelemektedir. Örneğin buradaki "1QIsaa" kodu, yazmanın Kumran bölgesindeki 1. mağarada bulunan Yeşaya metnine ait olduğunu göstermektedir. Bk. Halil Temiztürk, "Ölü Deniz El Yazmaları ve Tarihteki Yeri", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (KTUİFD)* 2/1 (2015): 74.

yazmaya ulaşılmıştır.¹⁶ İbranice metinlerin büyük çoğunluğu 4. mağarada keşfedilmiş, daha küçük ölçekli parşömenler ise 1, 2, 3, 5, 6, 8 ve 11. mağaralarda yoğunlaşmaktadır. Tüm fragmanları sınıflandırmak için kesin ve nesnel ölçütler bulunmamaktadır. Çünkü her bir mağara içerisindeki yazma içerikleri homojen yapıda değildir, yalnızca 7. mağara bir bütün halinde Grekçe papirüsleri içermektedir. İbranice kutsal kitaplara ait örnekler barındıran 4. mağara en fazla dokümanın çıkarıldığı bölgedir, çünkü burası Kumran cemaatinin de merkez karargahına yakındır.¹⁷ Mağaranın bulunduğu bu ana merkez “Qirbet Qumran” şeklinde adlandırıldığı için Ölü Deniz yazmalarına Kumran yazmaları da denilmiştir. Ancak Kumran parşömenleri yerine bölgedeki diğer keşif bölgelerini de kapsayan Ölü Deniz yazmaları kullanımı tercih edilmektedir.

1947 yılında keşfedilen yazmalar 1990’lı yıllara kadar çeşitli sebeplerle bir bütün olarak yayımlanamamış ve bu durum yazmalar üzerindeki spekülasyonları artırmıştır.¹⁸ Birtakım tartışma ve spekülasyonlara rağmen farklı üniversitelerde ve araştırma merkezlerinde yapılan çalışmalar neticesinde yazmaların MÖ. 2. yüzyıl ile MS. 1. yüzyıl arasındaki zaman diliminde yazıldığı tespit edilmiştir.¹⁹ Yazmaların keşfi, dinler tarihi başta olmak üzere, tarih, coğrafya, sosyoloji ve uluslararası ilişkiler gibi farklı disiplinlere kaynak sağlamıştır. Nitekim keşiflerin İsrail Devleti’nin kurulduğu döneme (1948) denk gelmesi, İsrail tarafından yeni bir ulus devlet kimliği inşası için kullanılmıştır. Ayrıca asker, devlet adamı ve arkeolog kimliklerini bir arada kullanan Yigael Yadin’in (1917-1984) bu vasıflarını bedeviler veya antikacıların elinde bulunan yazmaları toplamak için kullanması keşfin askerî/politik önemini göstermektedir.²⁰ Bu doğrultuda Ölü Deniz yazmaları, İsrailoğulları’nın iki bin yıl sonra yeniden bir araya gelmelerinin bir simgesi ve yeni İsrail’in keşfinin bir sembolü olarak kabul edilmektedir.²¹

Yazmaların siyasi ve arkeolojik bir malzeme olarak kullanılması bir kenara bırakılırsa, onların Yahudilik ve Hristiyanlık tarihi açısından önemli kaynaklar olduğu açıktır. Çünkü yazmaların tarihlendiği MÖ. 2- MS. 1. yüzyıl arası dönem, Yahudilik ve Hristiyanlığın kesiştiği dilim olarak kabul edilen intertestamentel dönemi (iki ahit dönemi) kapsamakta ve önemli bir geçiş aşamasını içermektedir. Nitekim yazmalar, II. Mabad dönemi Yahudi tarihi, Kumran cemaati gibi farklı Yahudi grupları ve onlara ait farklı metin gelenekleri ve Hristiyanlığın Yahudi tarihiyle kesiştiği noktaları aydınlatması bakımından değerli bilgiler içermektedir. Yazmaların dinler tarihi açısından ikinci önemi ise Tanah adı verilen Yahudi dinî literatürünün yazılış süreci hakkındaki bilgilere ışık tutacak veriler içermesidir. Nitekim Masoretik metnin dışında İbranice yazılan

¹⁶ Elledge, *The Bible and the Dead Sea Scrolls*, 2. Yazmalar bulundukları mağara, bölge ve içerdiği bilgilere göre kodlanmaktadır. Örneğin 1. mağarada bulunan yazmalar Roma rakamı ile ‘I’ simgesiyle belirtilmekte, ‘Q’ harfi yazmaların Kumran (Qumran) bölgesinde yer aldığını gösterirken, son kısımda yer alan harfler ise yazmanın İbranice veya Latince kısaltmasını simgelemektedir. Örneğin yukarıda verilen 1QIsaa yazması 1. Mağara Kumran bölgesi Yeşaya metni iken, 1QS 1. Mağara Kumran bölgesi ve İbranice Serekhha Yahad (סֵרֶךְ־חַהּ) ibaresindeki ‘S’ (Serekh/kural) harfi esas alınmıştır. Bk. Temiztürk, *Ölü Deniz El Yazmaları*, 32.

¹⁷ Tov, “Scripture”, 832.

¹⁸ Tartışma ve yayım süreci ile ilgili bk. Michael Baigent & Richard Leigh, *Ölü Deniz Parşömenleri Gerçeği* (İstanbul: Nokta Yayınları, 2005).

¹⁹ Örneğin 1994 yılında Arizona Üniversitesi AMS laboratuvarında analiz edilen ve karbon testine tabi tutulan Habakkuk Beyanatı MÖ. 120- MS. 5 yılları arasında yazıldığı tespit edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Geza Vermes, *Ölü Deniz Parşömenleri Kumran Yazıtları*, çev. Nurfer Çelebioğlu (İstanbul: Nokta Kitap, 2005), 22.

²⁰ Temiztürk, *Ölü Deniz El Yazmaları*, 24.

²¹ Lim, *The Dead Sea Scrolls*, 9.

alternatif bir metnin ortaya çıkması yazmaları bir kez daha önemli kılmıştır.²² Böylece yazmaların içerisinde yer alan Tanah metinleri, Yahudilerin mevcut Masoretik metinden daha otantik bir kaynak bulma ümidini yeşertmiş; Doğruluk Öğretmeni ve Mesih gibi kavramlarsa Hz. İsa'ya ilişkin Yeni Ahit dışından tarihsel bir kaynak arayan Hristiyanları heyecanlandırmıştır. Yazmalar; Mesih, kurtuluş, apokaliptik zaman ve mabedin yerine bedensel ve ruhsal kurtuluşun öne çıkması gibi hususlarla ilgili Hristiyan akidelerinin kökenlerine yönelik farklı bakış açıları sunmaktadır.²³

Yazmaların sunduğu önemli katkılar sayesinde yakın dönemde yeni bir araştırma sahası ortaya çıkmıştır. Bu yeni araştırma sahası, makalenin de konusunu oluşturan modern Kitab-ı Mukaddes tercümelerinde yazmalardan alıntılar yapılmasıdır. Nitekim yazmaların keşfinden önce Kitab-ı Mukaddes'in Batı dillerine tercümesi Masoretik metin denilen Tanah, onun Yunanca tercümesi Septuagint ve Sâmiri Tevrat'ına göre yapılmaktaydı. Tanah'ın İbranice nüshasının MS. 10. yüzyıla tarihlenen Halep kodeksi, Grekçe nüshalarının ise MS. 4. yüzyıla tarihlenen Codex Vaticanus ile Codex Sinaetikus olduğu düşünüldüğünde, Ölü Deniz yazmalarının İbranice nüshadan ortalama on asır, Grekçe nüshadan ise dört-beş asır daha otantik olduğu ortaya çıkmaktadır.²⁴ Dolayısıyla yazmaların keşfinden sonra yapılan birçok modern tercüme ve akademik çalışmada daha otantik bir kaynak olan yazmaların kullanıldığı görülmektedir.

2. Yazmaların Kitab-ı Mukaddes Tercümelerine Etkileri

7. yüzyıldan itibaren İnciller'in, Mezmurlar'ın ve bazı Kitab-ı Mukaddes pasajlarının kısmî İngilizce çevirileri yapılmış olsa da bir bütün olarak Kitab-ı Mukaddes'in İngilizce çevirileri Reform dönemiyle birlikte başlamıştır.²⁵ O döneme kadar teolojik çalışmalar veya ritüeller Latince Vulgate üzerinden yapılmış ve Kilise'nin kontrolünde devam etmiştir. Ancak Martin Luther'in Kitab-ı Mukaddes'i Almancaya çevirmesiyle başlayan süreçle İngilizce çeviri teşebbüsleri artmıştır. Bu teşebbüslerden biri 1526 yılında yayımlanan "Tyndale Bible" adlı nüshadır. Bu eser, William Tyndale'nin (öl. 1536) Grekçe ve İbranice nüshalar yanında Jerome'nin Latince eserine (Vulgate) dayanarak yaptığı Yeni Ahit'in çevirisini içermektedir. Fakat o dönemde İngilizce tercümeler Kilise tarafından yasaklandığı için Tyndale, İngiltere'den kaçmak zorunda kalmış, ve 1536 yılında ölüm cezasına çarptırılmıştır.²⁶ Bu süreçte çevirmeyi planladığı Eski Ahit bölümünü tamamlayamadığı için tercüme yarım kalmıştır. Ancak Tyndale'nin idamı, Kitab-ı

²² Yazmaların büyük bir kısmı İbranice, bir kısmı Aramice, birkaç kitap Grekçe ve Latince iken, on bir veya on dört yazma ise Paleo-İbranice/Antik İbranice denilen o dönemin konuşma dilinde yazılmıştır. Bk. Aaron Koller, "Four Dimensions of Linguistic Variations: Aramaic Dialect in and Around Qumran", *The Dead Sea Scrolls in Context: Integrating the Dead Sea Scrolls in the Study of Ancient Texts, Languages, and Cultures*, ed. Armin Lange v.dğr. (Boston: Brill, 2011), 200.; Holger Gzella, "Languages: Hebrew, Aramaic, Greek", *T&T Clark Companion to the Dead Sea Scrolls*, ed. George J. Brooke & Charlotte Hempel (New York: T&T Clark, 2019), 192.

²³ Ayrıntılı bilgi için bk. Joseph A. Fitzmyer, *The Dead Sea Scrolls and Christian Origins* (Michigan: William B. Eerdmans Publishing, 2000)., Temiztürk, *Ölü Deniz El Yazmaları*, 148-155.

²⁴ Temiztürk, *Ölü Deniz El Yazmaları*, 174.

²⁵ Bruce M. Metzger, *The Bible in Translation: Ancient and English Versions* (Michigan: Baker Academic, 2001), 55-67.; İnciller ve diğer pasajları içeren kısmî çeviri faaliyetleri için bk. John C. Greider, *The English Bible Translations and History* (Indiana: Xlibris Corporation, 2013).

²⁶ David Daniell, *William Tyndale: A Biography* (New Haven: Yale University Press, 2001), 382.

Mukaddes'in İngilizce tercümeleri adına dramatik bir etki yaratmıştır. Onun ölümünden kısa bir süre sonra Kral VIII. Henry (1491-1547) tercüme faaliyetlerine izin vermiş ve günümüze kadar otorite İngilizce Kitab-ı Mukaddes versiyonu olarak görülen King James Bible 1611 yılında tamamlanmıştır. King James Bible büyük oranda Tyndale'nin tamamlanmamış metnine ve ondan hemen sonra yapılan Miles Coverdale'nin çalışmasına dayanmaktadır.²⁷ Daha sonraki süreçte English Revised Version (1885), Revised Standard Version (1952), American Standart Version (1901), Jerusalem Bible (1966), New American Standard Bible (1971), The Bible in Living English (1972), New International Version (1978, 1984, 2011), New King James Version (1982), New Revised Standard Version (1989), Modern English Version (2014) ve Legacy Standard Bible (2021) gibi farklı İngilizce tercümeler yapılmıştır.²⁸

Ölü Deniz yazmaları ise 1950'li yıllardan itibaren başta *Discoveries in the Judaean Desert* (DJD) dergisinde olmak üzere peyderpey yayımlanmaya başlanmıştır. Bunun sonucunda Kitab-ı Mukaddes'in o dönemki çevirilerinde yazmalardan alıntılar yapılması gündeme gelmiştir. Nitekim ilk keşifler arasındaki 1QIsa^a, 1QIsa^b ve 1QpHab kodlu yazmalar, 1952 yılındaki Revised Standart Version'un tercüme kurulunda görev yapan ve yazmaların keşif ve yayımlanma süreçlerinde aktif rol oynayan Millar Burrows sayesinde çeviri komisyonunun gündemine getirilmiştir. Burrows, 1950 yılında aralarında 1QIsa ve 1QpHab nüshalarının olduğu bazı yazmaları ve *The Dead Sea Scrolls* (1955) ve *More Light on the Dead Sea Scrolls* (1958) gibi kitapları yayımlamıştı. Burrows, yazmalar hakkındaki bilgi birikimini kullanmış, çeviri komisyonuna yazmaların hangi noktalarda Kitab-ı Mukaddes çevirilerine yardımcı olabileceğini ve yazmalar sayesinde değişmesi gereken 13 cümleyi notlarla açıklamıştır.²⁹ Ancak daha sonra Burrows, Kitab-ı Mukaddes'in yüzyıllardır otorite olarak görülen nüsha ve tercümelerine zarar verebileceği endişesiyle bu tercüme revizyonu fikrinden vazgeçmiştir. Buna rağmen Revised Standart Version'un 1971 yılında yapılan yeni baskısında (New Revised Standart Version) onun bahsettiği tercüme eklemeleri kullanılmıştır.³⁰

Öte yandan The New American Bible 1992 yılındaki nüshasında Mezmurlar'ın İngilizce çevirisinde Kumran'da bulunan yazmalardan yararlanarak 15 cümlede değişiklikler yaptığını belirtmiş, The New International Version ise yazmalardaki bilgilerin Masoretik metinden farklılaştığı yerleri dipnotlarda göstermiştir.³¹ Sonuç olarak, Yazmaların varlığı Kitab-ı Mukaddes tercümanlarının aslında görmezden gelemeyeceği yeni bir kaynaktı. Nitekim Birleşik Kitab-ı Mukaddes Dernekleri'nin (United Bible Societies) çeviri danışmanı Harold Scanlin'e göre,

²⁷ Şükrü Erbay, *Kitâb-ı Mukaddes'in Kral James Versiyonu* (Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 32.

²⁸ Bk. William J. Chamberlin, *Catalogue of English Bible Translations: A Classified Bibliography of Versions and Editions Including Books, Parts, and Old and New Testament Apocrypha and Apocryphal Books* (New York: Bloomsbury Publishing, 1991).; Greider, *The English Bible Translations and History*.

²⁹ Harold Scanlin, *The Dead Sea Scrolls & Modern Translations of the Old Testament* (Wheaton: Tyndale House Pub, 1993), 28.

³⁰ *New Revised Standard Version Updated Bible : With Deuterocanonical and Apocryphal Books of the Old Testament* (Pennsylvania: Friendship Press Inc, 2021).; Dijital versiyon için bk. "New Revised Standard Version Updated Edition (NRSVUE) - Version Information, BibleGateway.com, erişim: 16.01.2025, <https://www.biblegateway.com/versions/New-Revised-Standard-Version-Updated-Edition-NRSVue-Bible/>.

³¹ Scanlin, *The Dead Sea Scrolls & Modern Translations of the Old Testament*, 33.

1950'den bu yana yayımlanan her Kitab-ı Mukaddes çevirisi, Ölü Deniz yazmalarının metinlerini dikkate almak durumundaydı.³² Scanlin'in tespitlerine göre New International Version'da 15, Today's English Version'da 51, Revised Standard Version'da 60, New Revised Standard Version'da 110, New English Bible'da 160 ve New American Bible'da ise 230'a yakın cümlede yazmalardan yararlanılmıştır.³³ Ancak hem makalenin sınırlarını göz önünde bulundurarak hem de muhteva bakımından daha fazla önem arz ettiğini düşündüğümüz üç örnek aşağıda detaylıca ele alınmıştır.

2.1. Çıkış 1:1-5

Yazmaların Kitab-ı Mukaddes tercümelerine etkisine ilk örnek, Çıkış kitabının 1. bölümünde geçen Yakup ve onun soyuna ait rakamlardır. Masoretik metinde geçen *"Yakup'la birlikte aileleriyle Mısır'a giden İsrailoğulları'nın adları şunlardır: Ruben, Şimon, Levi, Yahuda, İssakar, Zevulun, Benyamin, Dan, Naftali, Gad, Aşer. Yakup'un soyundan gelenler toplam yetmiş kişiydi. Yusuf zaten Mısır'daydı."*³⁴ ifadesinde görüldüğü gibi Yakup'un ehline ait sayı "yetmiş" olarak ifade edilmektedir. Fakat Septuagint nüshasında bu sayı, "πέντε καὶ ἑβδομήκοντα" (pente kai hebdomekonta) yani "beş" ve "yetmiş" şeklinde (toplamda yetmiş beş) geçmektedir.³⁵ 4QExod^b olarak geçen yazma ise Septuagint'le aynı şekilde rakamı, "yetmiş beş" olarak vermektedir.³⁶ 4Q13 ve 4Q1 kodlu yazmalarda ise וְהָיָה נֶפֶשׁ (vehameş nefes) "beş kişi" ifadesinin ayrı bir şekilde yazıldığı dikkat çekmektedir.³⁷ Yani Masoretik metinde "yetmiş" olan Yakup'un soyuna ait rakam, Yunanca nüshada ve Ölü Deniz yazmalarında "yetmiş beş" olarak geçmektedir.

Ancak Masoretik metnin Çıkış kitabındaki Yakup'un ehline ait "yetmiş" rakamı, Tekvin 46. bölüm ile karşılaştırıldığında bir muğlaklık oluşturmaktadır. Çünkü burada *"Oğullarının karıları dışında Yakup'un soyundan gelen ve onunla birlikte Mısır'a gidenler toplam altmış altı kişiydi. Bunların hepsi Yakup'tan olmuştu. Yusuf'un Mısır'da doğan iki oğluyla birlikte Mısır'a göçen Yakup ailesi toplam yetmiş kişiydi."*³⁸ ifadesi geçmektedir. Dolayısıyla Tekvin'de Yakup'un soyundan göç edenlerin "altmış altı" olduğu söylenilmekte, ardından Yusuf'un iki oğlu da eklenerek aslında "altmış sekiz" olması gereken sayı "yetmiş" olarak kabul edilmektedir. Septuagint'te ise *"Yakup'la birlikte Mısır'a gelen, onun soyundan çıkanların hepsi, Yakup oğullarının karıları dışında, altmış altı idi. Ve Yusuf'un Mısır diyarında doğan oğulları dokuz idi; Yusuf'la birlikte Mısır'a gelen Yakup*

³² Scanlin, *The Dead Sea Scrolls & Modern Translations of the Old Testament*, 27.

³³ Scanlin, *The Dead Sea Scrolls & Modern Translations of the Old Testament*, 26.

³⁴ "Exodus 1:5 (Torah)", *The Contemporary Torah*, Jewish Publication Society, 2006, erişim: 30.01.2025, https://www.sefaria.org/educators?gad_source=1&gclid=Cj0KCOiAwOe8BhCCARIsAGKeD57ZObV83Jc4kQpN7ou4Bk9uXed5gQ72E7p70lx2QIexx1DyRMmNptEaAgHnEALw_wcB.

³⁵ LXX Exodus 1:5, Bk. Henry Barclay Swete, *The Old Testament in Greek According to the Septuagint* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).

³⁶ 4QExod^b, Cross 1994, DJD 12:79-95; "Biblical Dead Sea Scrolls - 4Q1 Genesis-Exodus", erişim: 17.01.2025, <https://dssenglishbible.com/scroll4Q1e.htm>.

³⁷ Yazmaya ait görseller için bk. "Jacob enters Egypt with 70 or 75 persons: Exodus 1:5: Textual Variants in the Bible", erişim: 18.01.2025, <https://www.bible.ca/manuscripts/Book-of-Exodus-1-5-Jacob-enters-Egypt-70-75-persons-Bible-Manuscript-Textual-Variants-Old-Testament-Tanakh-Septuagint-LXX-Masoretic-Text-MT-scribal-gloss-error.htm>; "All of Jacob's Descendants Numbered Seventy-Five" - The Opening of Exodus in the Dead Sea Scrolls - TheTorah.com", erişim: 18.01.2025, <https://www.thetorah.com/article/all-of-jacobs-descendants-numbered-seventy-five-the-opening-of-exodus-in-the-dead-sea-scrolls>.

³⁸ Tekvin 46:26-27.

*soyundan toplam yetmiş beş kişi idi.*³⁹ şeklinde bir açıklama mevcuttur. Dolayısıyla Masoretik metinde yeterli bilgi verilmediği için “altmış sekiz” olarak anlaşılan sayı, Septuagint’te Yakup’un dokuz torunu veya torununun torununun eklenmesiyle “yetmiş beş” olarak daha tutarlı bir anlatıma kavuşmaktadır. 4QExod^b kodlu yazma ise, Septuagint’in ifadesini doğrulayarak sayının “yetmiş beş” olması gerektiğini belirtmiştir.

Scanlin bu sayısal karışıklığın Tanah yazıcılarının Çıkış’taki ifadeyi Tekvin’de geçen cümleye uydurma çabalarından kaynaklandığını belirtir. Ona göre bu düzeltme, Kumran yazmalarında Tesniye 32:8’de geçen “Tanrı’nın oğlu” ifadesinin Masoretik metinde “İsrail’in oğulları” şeklinde düzeltilmesine benzerdir. *Tikkuney soferim* denilen ve Tanah’ta on sekiz adet bulunan bu düzeltme işleminde yazıcılar “Tanrı’nın oğlu” şeklinde geçen ifadeyi teolojik probleme yol açacağı için değiştirmişlerdir.⁴⁰ Benzer bir düzeltme/sayıyı düzenleme işlemi burada da yapılmış olabilir. Nitekim Scanlin’e göre, Tekvin bölümünün yazıcılarından farklı olduğu için Çıkış bölümünün redaktörleri aslında yetmiş beş olması gereken soy listesini ikinci bir karışıklığa neden olmaması adına Tekvin’deki ifadeye uyarlamışlar ve sayıyı “yetmiş” olarak kaydetmeyi uygun görmüşlerdir.⁴¹

Nihayetinde Çıkış 1’deki kısmı esas alan Kitab-ı Mukaddes çevirmenlerinin çoğu, rakamı “yetmiş” olarak tercüme ederken, New International Version ve New Living Translation çevirmenleri, Septuagint ve 4QExod^b kodlu yazmayı esas alarak dipnotlarda rakamın “yetmiş beş” olduğunu belirtmişlerdir.⁴² Ancak ilginç bir şekilde birçok Kitab-ı Mukaddes çevirisinin temel kaynak olarak kabul ettiği İbranice Eski Ahit Projesi⁴³ (Hebrew Old Testament Text Project) adlı nüsha da “yetmiş beş” rakamını kullanmıştır. Bir diğer bilgi ise Yeni Ahit’ten gelmektedir. Elçilerin İşleri’ndeki “*Bunun üzerine Yusuf, babası Yakub’u ve bütün ailesini, toplam yetmiş beş kişiyi çağırttı.*”⁴⁴ cümlesi de sayıyı “yetmiş beş” olarak vermiştir. Aslında bu örnek üzerindeki tartışma, sadece rakamlara dayanan basit bir ayrışmayı değil Tanah metinlerinin yazılış sürecini ve farklı redaktörlerin metne etkilerini göstermektedir. Ayrıca Septuagint ve Ölü Deniz yazmalarındaki farklılıklar, o dönemde çeşitli Tanah metin versiyonlarının Kumran cemaati gibi farklı gruplarca takip edildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

2.2. 1. Samuel 1: 24

Yazmaların modern Kitab-ı Mukaddes çevirilerine önemli katkılarından biri de 1. Samuel kitabında geçen bilgilerdir. Samuel metninden örnekler taşıyan parçaların biri 1953 yılında 1. mağaradan, diğer üç fragman ise 4. mağaradan çıkarılmıştır. 1Q7 Samuel, 4Q52 Samuel^b, 4Q51

³⁹ LXX, Tekvin 46: 26-27.

⁴⁰ Moshe A. Zipor, “Some Notes on the Origin of the Tradition of the Eighteen *tiqqûnê sôperim*”, *Vetus Testamentum* 44/1 (1994): 77-102. Soferim’in Tanah’ta geçen sayısal ifadeler ve diğer konulardaki müdahaleleri Orta Çağ Yahudi müfessirlerinin de dikkatini çekmiş, onlar çeşitli tevillerle bu hataları giderme yoluna gitmişlerdir. Bk. Ömer Faruk Yıkar, *Yahudi Kutsal Kitap Yorumcusu Raşi* (Ankara: Eskiye Yayınları, 2024), 82-89.

⁴¹ Scanlin, *The Dead Sea Scrolls & Modern Translations of the Old Testament*, 109.

⁴² “Exodus 1:5- (NIV/NLT)”, *Bible Hub*, erişim: 24.01.2025, <https://biblehub.com/exodus/1-5.htm>.

⁴³ S. C. Daley, *The Textual Basis of English Translations of the Hebrew Bible* (Boston: Brill, 2019).

⁴⁴ Elçilerin İşleri 7:14.

Samuel^a ve 4Q53 Samuel^c olarak kodlanan bu dört yazma Masoretik metinle karşılaştırıldığında en farklı içeriklere sahip metinler olarak öne çıkmaktadır.

Kitab-ı Mukaddes çevirilerinde en fazla alıntı yapılan yazmalardan biri, 4. mağarada bulunan ve Tanah'ın 1. Samuel kitabına ait içerikler barındıran 4QSam^a adlı metindir. Özellikle New Revised Standart Version adlı Kitab-ı Mukaddes çevirisinde 1. Samuel 1-2. bölümlere ait 17 çeviri güncellemesinde Ölü Deniz yazmalarından yararlanılmıştır.⁴⁵ Bu çeviri güncellemeleri arasında ilk örnek 1. Samuel kitabında geçen “*Küçük çocuğu süttten kestikten sonra, üç boğa, bir efa un ve bir testi şarapla birlikte onu yanına aldı. Çocuk henüz çok küçük olmasına rağmen, onu Şilô'daki Rabb'in evine getirdi.*”⁴⁶ ifadesidir. Masoretik metin ve Septuagint'te boğaların Hanna ve Elkanah'ın ortak kararıyla kesildiği belirtilmesine rağmen, yazmalarda sadece Elkanah'ın ismi geçmektedir. Fakat bu farkın kelimenin başında yer alan ve “ve” anlamına gelen “I” (vav) harfinin yazıcılar tarafından unutulmasından kaynaklanabileceği belirtilmektedir.⁴⁷

Yazmaların modern çevirilere sağladığı katkı metinde geçen “üç boğa” ibaresi üzerinedir. Masoretik metinde bu ibare בפרימִשְׁלוֹשָׁה (befarimşeloşa) “üç boğa”, Septuagint'te “ἐν μὸς χοῦ τριετίζοντι (en móscho trietízonti) “üç yaşında boğa” ve 4QSam^a kodlu yazmada ise בפרימִשְׁלוֹשָׁה (befarimşeloş) “üç yaşında bir boğa” şeklinde geçmektedir.⁴⁸ Yani Masoretik metnin “üç boğa” olarak ifade ettiği husus, Septuagint ve yazmalarda “üç yaşındaki bir boğa” olarak geçmektedir. Bu ifade farklılığı ilk bakışta önemli bir ayrıntı gibi görünmeyebilir. Ancak bu ifade bir sonraki cümle ile beraber okunduğunda metinleri kayda geçirenlerin dilbilimsel kurgu ve sözcük dizimi konusunda bazı hatalar yaptığını göstermektedir. Çünkü 1. Samuel 25. cümlede “*Boğayı kestikten sonra çocuğu Eli'ye getirdiler.*” şeklinde tekil kalıpta “boğa” kelimesinin geçmesi, önceki cümlede geçen “üç boğa” ifadesiyle çelişmektedir. Ayrıca Tekvin 15:9'da geçen “*Cevap geldi: “Bana üç yaşında bir düve עֵגְלָה מִשְׁלוֹשֶׁת (eglameshullešet), üç yaşında bir dişi keçi, üç yaşında bir koç, bir kumru ve bir de kuş yavrusu getirin.*” cümlesiyle beraber okunduğunda kurbanın “üç yaşında bir boğa” olması daha tutarlı görünmektedir. Dolayısıyla Tekvin'deki bu örnek, Septuagint ve 4QSam^a kodlu yazmadaki metinle bir arada okunduğunda Masoretik metnin yazıcısının 1. Samuel 1:24'te geçen ifadeyi yanlış bir şekilde kayda geçirdiğini göstermektedir.⁴⁹ Nitekim Tanah katipleri, metinleri *scriptio continua* (kelimelerin arasında boşluk olmayan yazım) yöntemiyle yazdığı için kelimeleri bölümlenmede yanlış yapmış ve bu yanlış sonraki versiyonlara da bu şekilde nakledilmiş gözükmektedir. Çünkü metni kayda geçiren yazıcı, muhtemelen metnin otantik nüshasında gördüğü בפרימִשְׁלוֹשָׁה (bfrimşlş) şeklindeki dizimi בפרימִשְׁלוֹשָׁה (befarimşeloşa) yani “üç boğa” olarak kodlamıştır. Buna karşılık Septuagint, Peşitta ve 4QSam^a adlı yazmanın katipleri ise metni önceki örneklerdeki gibi “üç yaşında boğa” olarak anlamışlardır.⁵⁰ Nitekim “üç yaşında

⁴⁵ Holy Bible New Revised Standard Version (New York: Amer Bible Society, 2003).; Scanlin, *The Dead Sea Scrolls & Modern Translations of the Old Testament*, 116.

⁴⁶ 1. Samuel 1:24.

⁴⁷ Philippe Hugo & Adrian Schenker, *Archaeology of the Books of Samuel: The Entangling of the Textual and Literary History* (Boston: Brill, 2010), 68.

⁴⁸ Jason Driesbach, *4QSamuela and the Text of Samuel* (Boston: Brill, 2017), 81.

⁴⁹ Robert Ratner, “Three Bulls or One?: A Reappraisal of 1 Samuel 1,24”, *Biblica* 68/1 (1987): 98-102.

⁵⁰ Ratner, “Three Bulls or One?”, 101.

boğa” ifadesi esas alındığında 1. Samuel kitabının 24 ve 25. cümlesindeki tezatlık giderilmiş olacaktır.

Dolayısıyla yazmaların verdiği bu bilgi, modern Kitab-ı Mukaddes çevirmenleri tarafından göz ardı edilmemiş ve tercümelerde bu güncelleme doğrudan metin üzerinde gösterilmiş veya dipnotlara eklenmiştir. Nitekim King James Version (1611), New King James Version (1982) ve English Revised Version (1894) gibi yazmaların bir bütün olarak yayımlanmasından önceki (1991) Kitab-ı Mukaddes çevirilerinde, Masoretik metindeki gibi “üç boğa” şeklinde çeviri yapılmıştır.⁵¹ Ancak New American Standard Bible, New International Version, New Living Translation, Berean Standard Bible, English Standard Version, New American Bible, New Revised Standard Version gibi modern çevirilerde “üç yaşındaki boğa” şeklindeki tercüme tercih edilmiş ve New American Standard Bible haricindeki tüm çevirilerde Ölü Deniz yazmalarındaki kullanıma atıf yapılmıştır.⁵²

2.3. 1. Samuel 11:1

Yazmaların modern çevirilerde kullanıldığı bir diğer örnek, 1. Samuel kitabının 11. bölümünün başındaki Kral Nahaş hikayesinin tarihsel arka planına ilişkin ayrıntılardır. Masoretik metinde Ammon kralı Nahaş’ın Yaveş-Gilat adlı İbrani kabilesini kuşatması ve Saul’un onları kurtarması konu edilir. Yazmaların Masoretik metne katkısını daha iyi kavramak için iki metni mukayese ederek inceleyelim:

“Ammon Kralı Nahaş Yaveş-Gilat üzerine yürüyüp kenti kuşattı ve Yaveş’in bütün adamları Nahaş’a, “Bizimle bir antlaşma yap, sana hizmet edelim” dediler. Ve Ammonlu Nahaş onlara cevap verdi, “Şu şartla seninle bir antlaşma yapacağım, bütün sağ gözlerini oyacağım ve bütün İsrail’e utanç getireceğim.” Yaveş Kenti’nin ileri gelenleri ona, “İsrail’in her bölgesine ulaklar göndermemiz için bize yedi günlük bir süre tanı” dediler, “Eğer bizi kurtaracak kimse çıkmazsa o zaman sana teslim oluruz.” Ulaklar Givalı Saul’a (Saul’un yaşadığı Giva Kenti’ne) gelip olanları halka bildirince, herkes hıçkırığa hıçkırığa ağlamaya başladı... Saul bu sözleri duyunca, Elohim’in Ruhu güçlü bir biçimde onun üzerine indi. Saul çok öfkelenildi. Bir çift öküz alıp parçaladı. Ulaklar aracılığıyla İsrail’in her bölgesine bu parçaları gönderip şöyle dedi: “Saul ile Samuel’in ardınca gelmeyen herkesin öküzlerine de aynı şey yapılacaktır.”⁵³

4Q51 Samuel^a adlı yazmada ise Masoretik metinde bulunmayan ve metnin başlangıcında yer alan üç buçuk satırlık bir ek açıklama vardır:

⁵¹ Üç tercüme nüsha arasındaki karşılaştırmalar için bk. “1 Samuel 1:24 (KJV, NKJV and ERV)”, *Bible Hub*, erişim: 20.01.2025, https://biblehub.com/1_samuel/1-24.htm.

⁵² Farklı tercümelerdeki karşılaştırmalar için bk. “1 Samuel 1:24”, *Bible Hub*, erişim: 20.01.2025, https://biblehub.com/1_samuel/1-24.htm.

⁵³ 1. Samuel 11:1-7.

“(1) Ammonluların kralı Nahaş, Gad ve Ruben oğullarını şiddetle ezdi. Hepsinin sağ gözünü oydu ve İsrail’i kurtaran olmadı. Ammonluların kralı Nahaş’ın Ürdün’ün ötesinde sağ gözünü oymadığı İsraililerden hiçbir adam kalmadı; Ammonluların elinden kurtulup Yabeş-Gilead’a giden yedi bin kişiden başka. Onlar orada **bir ay kadar** kaldılar. Sonra Ammonlu Nahaş gelip Yabeş-Gilead’a karşı ordugâh kurdu. (2) Yabeşlilerin hepsi Ammonluların kralı Nahaş’a, “Bizimle bir antlaşma yap, sana hizmet edelim” dediler. Ammonlu Nahaş onlara, “Şu koşulla sizinle anlaşacağım: Bütün sağ gözleriniz oyulsun. Bunu bütün İsrail’i utandıracak bir şey yapacağım” dedi... (7) Bir çift öküz alıp parçaladı ve onları elçiler aracılığıyla İsrail’in bütün sınırlarına gönderdi. “Saul ve Samuel’in ardından gelmeyenlerin öküzlerine de aynı şey yapılacak” dedi.”⁵⁴

Görüldüğü üzere yazmadaki 1. ve 2. cümlelerden sonra kısmi bir tahribat olduğu için metin 7. cümleden devam etmektedir. Bu eksikliğe rağmen metnin başında geçen bilgilerden anladığımız kadarıyla Kral Nahaş, Gad ve Ruben kabilelerini çoktan mağlup etmiş, birçok kişinin sağ gözünü zaten oymuş, orada bir ay kaldıktan sonra da onların tamamen gözlerinin oyulacağı tehdidinde bulunmuştur.

Dolayısıyla yazmalarda olayın nasıl gerçekleştiğine ilişkin bir tarihsel arka plan yer almakta ve Nahaş’ın tehdidinin bir ay sonraki süreçte gerçekleştiğine dair açıklama bulunmaktadır. Bununla birlikte Masoretik metinde Nahaş’ın doğrudan şehre gelip kuşatmaya başladığı ve hiçbir şey yapmadan tüm halka mühlet vererek beklediği gibi bir anlam çıkmaktadır. Masoretik metnin bir önceki bölüm olan 10. bölümünde de herhangi bir açıklamanın olmaması, kuşatmanın neden yapıldığı ve bu küçük iki kabile üyelerine neden gözlerinin oyulacağı tehdidinin yapıldığı ile ilgili soru işaretleri oluşturmaktadır. Üstelik Nahaş’ın bu tehdidi üzerine Saul’un bir öküzü alıp parçalaması, kendisine katılmayacakları tehdit etmesi ve bütün halkı toplayarak Nahaş ile savaşması, bu iki kabilenin stratejik açıdan önemli olduğuna veya bu saldırının daha dramatik bir katliamın parçası olduğuna dair bir izlenim vermekte iken, Masoretik metinde buna dair bir işaret bulunmamaktadır. Oysa yazmalar, Nahaş’ın, Saul hanedanlığının bir parçası olan ve Ammonluların oldukça uzağında yer alan Yabeş-Gilat’a saldırısının sürecin bir parçası olduğunu ifade etmekte ve onun Saul hanedanlığına gözdağı vermek için bu eylemi yaptığını belirtmektedir.⁵⁵

Yahudi tarihçi Josephus’un (MS.I. yy) bu konuda yazmaları destekleyecek bir anlatı sunması adeta yapbozun parçalarını tamamlamaktadır. *Antiquities of the Jews* adlı eserinde Josephus, Saul’un Ammonluların Kralı Nahaş ile “bir ay sonra” savaşa girdiğini ve kazandığı zaferle tüm halkın saygısını kazandığını, çünkü Nahaş’ın Ürdün’ün ötesinde yaşayan Yahudilere büyük bir kötülük yaptığını, kentleri köleleştirdiğini, insanları zorla ve şiddetle boyunduruk altına aldığını ve kendisine şartlı teslim olanların ya da savaşta yakalananların sağ gözlerini oyarak

⁵⁴ Randall Price, *Secrets of the Dead Sea Scrolls* (Oregon: Harvest House Publishers, 1996), 148.; Yazmanın Masoretik metinle karşılaştırması için bk. “Biblical Dead Sea Scrolls - 4Q51 Samuel”, erişim: 28.01.2025, <https://dssenglishbible.com/scroll4Q51.htm>.

⁵⁵ Hershel Shanks, *Understanding the Dead Sea Scrolls: A Reader from the Biblical Archaeology Review* (New York: Random House, 1992), 157.

savaşmalarını engellediğini belirtmiştir.⁵⁶ Buradaki “bir ay sonra” ifadesi aslında Masoretik metindeki kayıp kısmı ifade etmektedir. Çünkü bu ifade, olayın birdenbire gerçekleşmediğini, Saul’un Nahaş’ın bölgede yaptığı katliamların arka planını ve sürecini göstermektedir. Josephus’a göre Nahaş, bölgede kamp kurmuş, sonra bu iki kabileye elçiler göndererek ya sağ gözlerinin oyulması veya da kuşatma altına alınıp şehirlerinin yıkılmasına karar vermeleri gerektiğini belirtmiştir. Ardından kendi ülkelerine elçiler gönderip yardım isteyebilmeleri için onlara yedi gün süre vermiş, sürenin sonunda yardım etmeye gelen olursa onlarla savaşacağını aksi takdirde kaderlerine razı olacaklarını belirtmiştir.⁵⁷ Yani Josephus, yazmalardaki süreci doğrulayacak ayrıntılar vermektedir. Dolayısıyla yazmalar ve Josephus’un verdiği bilgilerde bir arka plan söz konusu iken, Masoretik metinde Nahaş’ın Gab ve Ruben kabilelerini birdenbire kuşatıp kolayca esaret altına alması mümkün iken onlara belirli bir mühlet vermesi ve sürenin sonunda gözlerini oyacağını söylemesi muğlak kalmıştır.⁵⁸

Öte yandan Josephus’un sahip olduğu bu bilgi, o dönemde Yahudiler nezdinde olayın arka planının veya bir sürecin sonucu olduğunun bilindiği izlenimini vermektedir. Yani sözlü tarihte anlatılagelen ve hafızalarda yer edinen bu olay, Masoretik metnin yazıya geçirilmesinde katiplerin ihmali nedeniyle gözden kaçırılmıştır.⁵⁹ Bu doğrultuda Randall Price, Masoretik metindeki “yaklaşık bir ay sonra” ifadesinin aslında metni kopyalayan yazıcı hatasından kaynaklandığını ve Masoretik metne bu şekilde kaydedildiğini ifade etmektedir. Ona göre, birbirinin devamı olan 1. Samuel 10:27’nin son kelimesi olan כְּמַחֲרִישׁ (kemahariş) “o sessiz kaldı” ile 1. Samuel 11:1’in ilk kelimesi olması gereken כְּחֹדֶשׁ (kehodeş) “yaklaşık bir ay sonra” ibaresi birbirine çok benzemektedir, dolayısıyla yazıcılar ikinci ibareyi tekrar eden bir kelime olarak algılamış ve bu nedenle 11:1’in başına “bir ay” ibaresini koymamışlardır.⁶⁰

İkinci belirsizlik ise Masoretik metin esas alındığında iki küçük kabile üyelerinin Nahaş tarafından neden gözlerinin oyulmalarıyla tehdit edildiği hususundadır. Oysaki yazmalar Nahaş’ın bu tarz eylemleri zaten Ürdün’ün doğusundaki şehirlerde yaptığını belirtmekte ve bizlere antik dönemde buna benzer cezaların Mezopotamya’da uygulandığını hatırlatmaktadır.⁶¹ Diğer bir ifadeyle antik dönem savaş politikası ve cezalandırma yöntemleri göz önüne alınarak değerlendirildiğinde Nahaş’ın nasıl bir politika izlediği yazmalar sayesinde daha iyi anlaşılmaktadır. Buna göre antik dönemde göz çıkarma gibi cezalar baş düşmanlar veya anlaşmayı ihlal edenlere verilmektedir. Örneğin Büyük Kiro’sun (MÖ. 600-530) karısı Kraliçe Amytis, Medler Kralı Astyages’in ölümünden sorumlu olan Petisacas’ın gözlerinin oyulmasını ve derisinin yüzülmesini kocasından istemiş, I. Darius ise (MÖ. 522-486) muhaliflerinin gözlerini

⁵⁶ Flavius Josephus, *Jewish Antiquities* (Ware: Wordsworth Editions, 2006), 227.; Flavius Josephus, “Antiquities of the Jews, Book VI, Chapter 5”, *Works of Josephus*, erişim: 21.01.2025, <https://penelope.uchicago.edu/josephus/ant-6.html>.

⁵⁷ Josephus, *Jewish Antiquities*, 227-228.

⁵⁸ Price, *Secrets of the Dead Sea Scrolls*, 148.

⁵⁹ Price, *Secrets of the Dead Sea Scrolls*, 150.; Lim, *The Dead Sea Scrolls*, 50.

⁶⁰ Price, *Secrets of the Dead Sea Scrolls*, 149.

⁶¹ Price, *Secrets of the Dead Sea Scrolls*, 148.; Lim, *The Dead Sea Scrolls*, 50.

oymuştur.⁶² Öte yandan Tanah da benzer cezalardan bahsetmektedir. Örneğin baş düşman olarak görülen Samson adlı kişinin, Filistililer tarafından yakalanıp gözleri oyulmuş ve o Gazze'ye götürülüp tunç zincirlerle bağlanmıştır.⁶³ Ayrıca Babil Kralı Nebukadnessar'ın kararıyla Yahudiye kralı Sidkiya'nın gözleri oyulmuş ve o zincire vurulup Babil'e götürülmüştür.⁶⁴ Dolayısıyla Mezopotamya geleneğinde genellikle azılı düşmanlar ve hainlere verilen gözleri oyma cezası, Nahaş'ın Gad ve Ruben'i iki küçük kabile olarak değil büyük bir düşmanın parçası olarak gördüğünü göstermektedir. Yani Nahaş, kendi topraklarını işgal eden İsrail kabilesinin sağ gözlerini oyarak sistematik bir gözdağı vermek istemişti.⁶⁵

Bütün bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda Nahaş'ın antik dönemin savaş geleneğine göre zaten halkın sağ gözünü oymuş olması, orada bir süre kalıp zulümlerine devam etmesi ve böylesine dramatik bir olaydan sonra Saul'un sert bir tepkisinin olması daha tutarlı görünmektedir. Ayrıca yazmalardaki bilgiler ve Josephus'un anlatıları birleştirilince Nahaş'ın bir dizi saldırı sonrası o bölgeye geldiği ve daha sonra İsrailoğulları'nın bir parçası olacak büyük bir savaşın başlatıcısı olduğu düşünüldüğünde Yabeş-Gilat saldırısı, Saul'un öfkesi ve savaş başlatması anlatıdaki parçaları tamamlamaktadır.

Yazmaların sağladığı bu katkı, modern Kitab-ı Mukaddes çevirileri tarafından göz önüne alınmıştır. Örneğin New International Version tıpkı yazmalardaki gibi Nahaş'ın, en başta Gad ve Rubenlilere şiddetli bir şekilde baskı yapıp onların hepsinin sağ gözlerini oyduğunu söylemektedir. Ardından da tıpkı Josephus'un belirttiği gibi "yaklaşık bir ay sonra" Saul tarafından Nahaş'a yönelik savaşın başlatıldığını ifade etmektedir.⁶⁶ New Living Translation, Berean Standard Bible, Christian Standard Bible, New Revised Standard Version, Catholic Edition gibi Kitab-ı Mukaddes çevirileri ise, 4QSam^a ve Yunanca versiyonda bulunan "bir ay sonra" ibaresinin Masoretik metinde eksik olduğunu dipnotlarında ifade ederken, New American Bible Revised Edition bu eklemeyi dipnotlarla değil, doğrudan metnin içinde göstermiştir.⁶⁷ Ayrıca bu çeviride Masoretik metinde 30.000 olarak geçen Saul'un topladığı ordu, tıpkı yazmalarda geçtiği gibi 70.000 olarak tercüme edilmiştir.⁶⁸

Sonuç olarak bütün bu örnekler göz önüne alındığında Ölü Deniz yazmalarının sağladığı bilgilerin Tanah metnlerinin tarihsel arka planını anlamada önemli bir rolü olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır. Bu bilgilerin modern Kitab-ı Mukaddes çevirilerinde kullanılmaya başlanması Kitab-ı Mukaddes Eleştirileri kapsamında da yeni katkılar sunacaktır. Öte yandan Masoretik metnin, Josephus gibi antik kaynaklar ile Septuagint ve Ölü Deniz yazmaları gibi çeşitli Tanah versiyonlarından daha farklı içeriklere sahip olması, Tanah'ın yazıya geçirilme süreçleri ve katiplerin yazı geleneği üzerinde yeni tartışmalar ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca farklı versiyonlar

⁶² Christian Laes (ed.), *Disability in Antiquity* (New York: Routledge, 2016), 53,63.; J. Nicholas Reid, *Prisons in Ancient Mesopotamia: Confinement and Control Until the First Fall of Babylon* (Oxford: Oxford University Press, 2022), 56.

⁶³ Hakimler 16:21.

⁶⁴ Yeremya 39:7.

⁶⁵ Shanks, *Understanding the Dead Sea Scrolls*, 160.

⁶⁶ "1 Samuel 11 NIV", *New International Version*, erişim: 21.01.2025, https://biblehub.com/niv/1_samuel/11.htm.

⁶⁷ "1 Samuel 11:1 (Compare to Bible)", *Bible Hub*, erişim: 21.01.2025, https://biblehub.com/1_samuel/11-1.htm.

⁶⁸ "1 Samuel 11 NAB", *New American Bible Revised Edition*, erişim: 21.01.2025, https://biblehub.com/nabre/1_samuel/11.htm.

arasındaki metinsel karşılaştırmalar intertestamantel dönemde çeşitli Yahudi cemaatlerinin ellerinde birbirinden farklı metinlerin aktif bir şekilde dolaşımında olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Sonuç

Ölü Deniz yazmalarının keşfi dinler tarihi alanında birçok farklı araştırmaya kaynak sağlamıştır. Yazmaların iki ahit dönemini içeren bir tarihte yazılmaları, özellikle tarihsel kaynakların az olduğu bir sürecin daha iyi anlaşılmasına vesile olmaktadır. Öte yandan yazmaların otantik İbranice Tanah metinlerinden yaklaşık on asır önceye ait örnekler taşıması, metin eleştirisi başta olmak üzere yazmaların kayda geçirilme ve çoğaltılma prensipleri hakkında bilgi vermektedir. Yazmaların keşfi, Kitab-ı Mukaddes kritiği olarak adlandırılan metin tenkidi çalışmalarına da katkı sağlamaktadır. Kitab-ı Mukaddes Eleştirisi kapsamındaki bu araştırmalarda Kitab-ı Mukaddes'in İbranice, Yunanca, Aramca, Latince nüshalarının karşılaştırılması sonucunda elde edilen farklılıklar ve Kitab-ı Mukaddes metninin tarihsel süreçte hangi değişikliklere uğradığı tartışılmaktadır.

Makalede ele alındığı üzere bu farklılıklar modern Kitab-ı Mukaddes tercümelerinde artık adından söz ettirmektedir. Bu tercümelerde yazmalarda ortaya çıkan Tanah'a ait farklı metinler, tarihsel süreçte metnin, katipler veya redaktörler tarafından değiştirildiğine işaret etmektedir. Makalede ele alınan örneklerden anlaşılacağı üzere, sözlü gelenekte var olan ve Josephus gibi tarihçilerin anlatılarında yer bulan tarihsel olayların redaktörler tarafından düzeltme gayesiyle veya hatayla metne eklendiğini veya çıkarıldığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla farklı metin versiyonlarıyla yapılan bu karşılaştırmalar, Kitab-ı Mukaddes Eleştirisi kapsamında metin hipotezine veya üst eleştiri çalışmalarına kaynak sağlamıştır.

Ayrıca yazmalar Kudüs merkezli Ferisi ve Saduki cemaatinin sahip olduğu ve tek geçerli metin olarak görülen Tanah nüshaları dışında Kumran cemaati gibi gruplarca kullanılan alternatif kutsal metinlerin bulunduğunu göstermiştir. Bu veriler Tanah'ın yazılış ve derlenme süreçlerindeki tarihsel arka planı anlama açısından önem arz etmektedir. Çünkü Tanah'ın Rabbani Yahudilik döneminde, özellikle MS. I. yüzyılda, düzenlenen Yavne toplantısı ile standart hale getirildiğine ve böylece Yahudiler nezdinde yekpare bir metin külliyatına sahip olduğuna yönelik geleneksel görüşün aksine, farklı Tanah versiyonlarının Kumran cemaati özelinde de olsa aktif olarak kullanıldığı ortaya çıkmıştır.

Öte yandan yazmaların yayımlanmasıyla beraber Kitab-ı Mukaddes tercümelerinde bazı güncellemelerin yapıldığı dikkat çekmektedir. Çıkış ve 1. Samuel kitaplarından alınan örneklerde görüldüğü gibi New American Bible, New International Version, New Revised Standard Version, New Living Translation, Contemporary English Version gibi referans Kitab-ı Mukaddes tercümelerinde bu güncellemeleri görmek mümkündür. Bu nüshaları derleyen tercüme komisyonları dipnotlarda veya doğrudan metin üzerinde yazmalardan elde edilen pasajları referans göstererek Masoretik metindeki muğlak kısımları açıklığa kavuşturmaya çalışmışlardır. Yazmalardaki farklı bilgiler Tanah'taki bazı redaktör hatalarının olabileceğine işaret etmektedir. Böylece Tanah'ın Septuagint, Sâmiri nüshası ve Ölü Deniz yazmaları ile mukayeseli bir şekilde okunması metodu daha öne çıkmaktadır.

Kaynakça

- "1 Samuel 1:24". *Bible Hub*. Erişim: 20.01.2025, https://biblehub.com/1_samuel/1-24.htm.
- "1 Samuel 1:24 (KJV, NKJV and ERV)". *Bible Hub*. Erişim: 20.01.2025, https://biblehub.com/1_samuel/1-24.htm.
- "1 Samuel 11 NAB". *New American Bible Revised Edition*. Erişim: 21.01.2025, https://biblehub.com/nabre/1_samuel/11.htm.
- "1 Samuel 11 NIV". *New International Version*. Erişim: 21.01.2025, https://biblehub.com/niv/1_samuel/11.htm.
- "1 Samuel 11:1 (Compare to Bible)". *Bible Hub*, Erişim: 21.01.2025, https://biblehub.com/1_samuel/11-1.htm.
- "10 Ancient Scrolls Found in Palestine". *New York Times*. Erişim: 25 Nisan 1948, <https://www.nytimes.com/1948/04/25/archives/new-york.html>.
- Adam, Baki. *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2001.
- "All of Jacob's Descendants Numbered Seventy-Five' – The Opening of Exodus in the Dead Sea Scrolls - TheTorah.com". Erişim: 18.01.2025, <https://www.thetorah.com/article/all-of-jacobs-descendants-numbered-seventy-five-the-opening-of-exodus-in-the-dead-sea-scrolls>.
- Aydın, Fuat. *Yahudilik-Tarih İbadet İnanç Kültür-*. İstanbul: Mahya Yayınları, 2023.
- Bağır, Muhammed Ali. "Kutsal Kitap Eleştirisi: Eski Ahit Örneği ve Modern Dönem Öncüleri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2014): 279-310.
- Baigent, Michael & Richard Leigh. *Ölü Deniz Parşömenleri Gerçeği*. İstanbul: Nokta Yayınları, 2005.
- "Biblical Dead Sea Scrolls - 4Q1 Genesis-Exodus". Erişim: 17.01.2025, <https://dssenglishbible.com/scroll4Q1e.htm>.
- "Biblical Dead Sea Scrolls - 4Q51 Samuel". Erişim: 28.01.2025, <https://dssenglishbible.com/scroll4Q51.htm>.
- Chamberlin, William J. *Catalogue of English Bible Translations: A Classified Bibliography of Versions and Editions Including Books, Parts, and Old and New Testament Apocrypha and Apocryphal Books*. New York: Bloomsbury Publishing, 1991.
- Daley, S. C. *The Textual Basis of English Translations of the Hebrew Bible*. Boston: Brill, 2019.
- Daniell, David. *William Tyndale: A Biography*. New Haven: Yale University Press, 2001.
- Debel, Hans. "Discoveries". *T&T Clark Companion to the Dead Sea Scrolls*, ed. George J. Brooke & Charlotte Hempel, New York: T&T Clark, 2019.
- Dinleyici, Mustafa Furkan. *Modern Dönem Kutsal Kitap Eleştirisinin Öncüsü Baruch Spinoza ve Eski Ahit Eleştirisi*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2020.
- "Discoveries in the Judaean Desert". *Oxford University Press*, erişim: 26 Mart 1998.
- Discoveries in the Judaean Desert*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Driesbach, Jason. *4QSamuela and the Text of Samuel*. Boston: Brill, 2017.
- Elledge, Casey Deryl. *The Bible and the Dead Sea Scrolls*. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2005.
- Erbay, Şükrü. *Kitâb-ı Mukaddes'in Kral James Versiyonu*. (Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015).
- "Exodus 1:5- (NIV/NLT)". *Bible Hub*. Erişim: 24.01.2025, <https://biblehub.com/exodus/1-5.htm>.
- "Exodus 1:5 (Torah)". *The Contemporary Torah, Jewish Publication Society*, 2006. Erişim: 30.01.2025, https://www.sefaria.org/educators?gad_source=1&gclid=Cj0KCQiAwOe8BhCCARIsAGKeD57Z_QbV83Ic4kQpN7ou4Bk9uXed5gQ72E7p70lx2QIexx1DyRMmNptEaAgHnEALw_wcB.
- Fitzmyer, Joseph A. *The Dead Sea Scrolls and Christian Origins*. Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing, 2000.
- Friedman, Richard Elliott. *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı? Çev. Muhammet Tarakçı*, İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2005.

- Greider, John C. *The English Bible Translations and History*. Indiana: Xlibris Corporation, 2013.
- Gürkan, Salime Leyla. *Anahatlarıyla Yahudilik*. İstanbul: İsam Yayınları, 2018.
- Gzella, Holger. "Languages: Hebrew, Aramaic, Greek". *T&T Clark Companion to the Dead Sea Scrolls*, ed. George J. Brooke & Charlotte Hempel, New York: T&T Clark, 2019, 192-204.
- Holy Bible New Revised Standard Version*. New York: Amer Bible Society, 2003.
- Hugo, Philippe & Adrian Schenker. *Archaeology of the Books of Samuel: The Entangling of the Textual and Literary History*. Boston: Brill, 2010.
- "Jacob enters Egypt with 70 or 75 persons: Exodus 1:5: Textual Variants in the Bible". Erişim: 18.01.2025, <https://www.bible.ca/manuscripts/Book-of-Exodus-1-5-Jacob-enters-Egypt-70-75-persons-Bible-Manuscript-Textual-Variants-Old-Testament-Tanakh-Septuagint-LXX-Masoretic-Text-MT-scribal-gloss-error.htm>.
- Josephus, Flavius. "Antiquities of the Jews, Book VI, Chapter 5". *Works of Josephus*. Erişim: 21.01.2025, <https://penelope.uchicago.edu/josephus/ant-6.html>.
- Josephus, Flavius. *Jewish Antiquities*. Ware: Wordsworth Editions, 2006.
- Koller, Aaron. "Four Dimensions of Linguistic Variations: Aramaic Dialect in and Around Qumran". *The Dead Sea Scrolls in Context: Integrating the Dead Sea Scrolls in the Study of Ancient Texts, Languages, and Cultures*, ed. Armin Lange v.d.gr., Boston: Brill, 2011, 199-213.
- Laes, Christian (ed.). *Disability in Antiquity*. New York: Routledge, 2016.
- Lim, Timothy H. *The Dead Sea Scrolls: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Meral, Yasin. *Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik*. İstanbul: MilelNihal Yayınları, 2021.
- Metzger, Bruce M. *The Bible in Translation: Ancient and English Versions*. Michigan: Baker Academic, 2001.
- New Revised Standard Version Updated Bible: With Deuterocanonical and Apocryphal Books of the Old Testament*. Pennsylvania: Friendship Press Inc, 2021.
- "New Revised Standard Version Updated Edition (NRSVUE) - Version Information, BibleGateway.com". Erişim: 16.01.2025, <https://www.biblegateway.com/version/New-Revised-Standard-Version-Updated-Edition-NRSVue-Bible/>.
- Price, Randall. *Secrets of the Dead Sea Scrolls*. Oregon: Harvest House Publishers, 1996.
- Ratner, Robert. "Three Bulls or One?: A Reappraisal of 1 Samuel 1,24". *Biblica*, 68/1 (1987): 98-102.
- Reid, J. Nicholas. *Prisons in Ancient Mesopotamia: Confinement and Control Until the First Fall of Babylon*. Oxford: Oxford University Press, 2022.
- Scanlin, Harold. *The Dead Sea Scrolls & Modern Translations of the Old Testament*. Wheaton: Tyndale House Pub, 1993.
- Shanks, Hershel. *Understanding the Dead Sea Scrolls: A Reader from the Biblical Archaeology Review*. New York: Random House, 1992.
- Sukenik, E. L. *The Dead Sea Scrolls of the Hebrew University*. Tel Aviv: The Magnes Press, 1955.
- Swete, Henry Barclay. *The Old Testament in Greek According to the Septuagint*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Temiztürk, Halil. *Ölü Deniz El Yazmaları*. Ankara: Eskiyeeni Yayınları, 2022.
- Temiztürk, Halil. "Ölü Deniz El Yazmaları ve Tarihteki Yeri". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (KTUIFD)* 2/1 (2015): 63-87.
- "The Four Dead Sea Scrolls". *The Wall Street Journal*. Erişim: 01 Haziran 1954.
- Toprak, Bilal. *Din Arkeolojisi ve Göbekli Tepe*. İstanbul: MilelNihal, 2022.
- Tov, Emanuel. "Scripture". *Encyclopedia of the Dead Sea Scrolls*, ed. Lawrence H. Schiffman & James VanderKam, Oxford: Oxford University Press, 2000, 2: 832-836.
- Trever, John C. *The Dead Sea Scrolls: A Personal Account*. Michigan: Eerdmans Publishing, 1977.

- Vermes, Geza. *Ölü Deniz Parşömenleri Kumran Yazıtları*. Çev. Nurfer Çelebioğlu, İstanbul: Nokta Kitap, 2005.
- Yetim, Merve. *Kutsal Kitap Eleştirisi*. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2020.
- Yıkar, Ömer Faruk. *Yahudi Kutsal Kitap Yorumcusu Raşı*. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2024.
- Zipor, Moshe A. “Some Notes on the Origin of the Tradition of the Eighteen tiqqûnê sôperîm”. *Vetus Testamentum* 44/1 (1994): 77-102, <https://doi.org/10.2307/1519427>.

Özet

1947 yılında Ölü Deniz (Lut Gölü) civarında, Kumran bölgesinde Muhammed ed-Dibh ve kuzenleri tarafından tesadüfen bulunan yazmalar, dinler tarihi açısından önem arz etmektedir. On bir mağarada keşfedilen bu metinler, Kumran cemaati tarafından İbranice, Aramice ve Grekçe gibi çeşitli dillerde yazılmıştır. Tanah'ın hemen her bölümünü kapsayan yazmalar içerisinde, hem kanonik metinler hem de apokrif eserler yer almaktadır. MÖ. 2. yüzyıl ile MS. 1. yüzyıl arasına tarihlenen bu yazmalar, Tanah metninin tarihi ve kanonizasyon süreci ile ilgili yeni çalışmalara kapı aralamıştır. Böylece Masoretik metin, Septuagint, Sâmiri Tevrat'ı ve Ölü Deniz yazmaları gibi dört farklı nüshaya ait Tanah metinleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar dinler tarihi çalışmaları için yeni alanlar açmıştır. Bu çalışma alanlarından biri de elinizdeki makalede ele alındığı gibi Tanah'tan farklı içeriklere sahip yazmaların modern Kitab-ı Mukaddes tercümelerine ne ölçüde yansıdığı üzerinedir. Çünkü Ölü Deniz Yazmaları'nın metinsel çeşitliliği ve otantikliği, modern Kitab-ı Mukaddes tercüme üzerinde doğrudan bir etki yaratmıştır. Makalede, bu etkiler tarihsel bağlam içinde ele alınarak metinler arası karşılaştırmalarla örneklendirilmiştir. Modern dönem İngilizce Kitab-ı Mukaddes tercüme olan New American Bible, New International Version, New Revised Standard Version, New Living Translation ve Contemporary English Version gibi nüshalarda, yazmalardan elde edilen bilgiler dipnotlarda veya doğrudan metin içerisinde kullanılmıştır. Makalede, bu etkiyi somut olarak ortaya koymak üzere üç örnek metin seçilmiştir: Çıkış 1:1-5, 1. Samuel 1:24 ve 1. Samuel 11:1. Bu pasajlarda, Masoretik metin, Septuagint ve Ölü Deniz Yazmaları arasındaki farklar analiz edilmiştir. Örneğin, Çıkış 1:5'te Yakup soyunun sayısı Masoretik metinde yetmiş, yazmalarda ve Septuagint'te yetmiş beş olarak geçmektedir. 1. Samuel 1:24'te ise "üç boğa" yerine "üç yaşında bir boğa" ifadesi dikkat çekmektedir. 1. Samuel 11:1'de ise Masoretik metinde yer almayan ancak yazmalarda ve Josephus'un anlatısında bulunan tarihi bir arka plan bilgisi metne eklenmiştir. Makalede kullanılan tarihsel-mukayeseli yöntem, sadece metinsel farkları değil, aynı zamanda bu farkların nasıl oluştuğunu ve tercümelere nasıl yansıdığını incelemektedir. Bu çerçevede, Ölü Deniz Yazmaları'nın, Kitab-ı Mukaddes Eleştirisi disiplini için önemli bir kaynak sunduğu söylenebilir. Makale ayrıca, Tanah metinlerinin farklı versiyonlarının Yahudi toplulukları arasında nasıl dolaşıma girdiğine ve bu çeşitliliğin kutsal metin geleneğinin şekillenmesindeki rolüne de işaret etmektedir. Yazmaların Kitab-ı Mukaddes tercümelerine etkisine yönelik sınırlı araştırmalar bulunduğundan makalenin, Kitab-ı Mukaddes Eleştirisi, modern Kitab-ı Mukaddes tercüme faaliyetleri, Yahudi ve Hristiyan kutsal kitap geleneği üzerine yapılan çalışmalara katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Yahudilik, Ölü Deniz Yazmaları, Kitab-ı Mukaddes Eleştirisi, Kitab-ı Mukaddes Tercüme.